

МЕНТАЛІТЕТ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ І ЦІЛЕЙ ОСВІТИ

У статті окреслено обопільний зв'язок між менталітетом і освітою, яка здатна виконувати домінуючу роль у становленні суспільства. Залишаючись найбільш рухомою частиною культури, її транслятором, освіта закладає основи майбутніх змін у суспільстві та передбачає його розвиток. Саме освіта повинна стати „агентом середовища”, котрий здатний керувати індивідуальною та суспільною ментальністю.

Ключові слова: менталітет, ментальність, постфігуративна культура, „агент середовища”.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасна наука дійсно наблизилася до пізнання багатьох природних явищ. Але разом з тим відкривається усе більш глибока безодня непізнаного і незбагненого. Не випадково все частіше люди шукають засоби життєвої орієнтації аж ніяк не в розумі і не в науці, а в міфах, мріях, віровченнях, інтуїтивних прозріннях, ірраціональних побудовах. Тому цілком природно історія людської цивілізації розуміється не тільки шляхом прискіпливого вивчення та співставлення тих чи інших історичних явищ, подій та фактів, а і на основі вивчення справжніх рушійних, творчих сил поведінки людини та суспільства, тобто в її ментальному вимірі. Також відомо, що менталітет, індивідуальний та суспільний, повинен бути у фокусі уваги всіх без винятку суспільних наук. Без сумніву, соціокультурна, моральна категорія „ментальність” повинна привернути підвищену увагу і сфери освіти, відображуючись насамперед в її аксіологічних, ціннісно-цільових пріоритетах.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Уперше термін „менталітет” зустрічається в американського філософа Р. Емерсона (1856р.), який вводить його, розглядаючи основне метафізичне значення душі як першоджерела „цінностей та істин”. Піонером у застосуванні терміну виступив Л.Леві-Брюль в книзі „Ментальні функції у відсталих суспільствах” (в російському перекладі – „Первісне мислення”). Він визначає поняття „ментальність” як відносно цілісну сукупність думок, вірувань, навичок духу, яке створює картину світу та скріплює єдність культурної традиції або будь-якої спільноти.

Розробка теорії ментальності була реалізована школою „Анналів”. В працях її представників: М.Блока, Л.Февра, Ж.Дюбі, Р.Мандру, Ф.Броделя, П.Шоно поняття „менталітет” визначалось по-різному. Наприклад, Р. Мандру інтерпретував його як „історію бачення світу”, Ж.Дюбі – як „колективну уяву”, П.Шоно вважав ментальність основним предметом історичного дослідження, В.Вовель визначав ментальність як „сили інерції ментальних структур”, інші – як „сукупність підсвідомої діяльності”.

В подальшому термін „ментальність” застосовується в культурологічних, психологічних, історіософських дослідженнях, а останнім часом стає привабливим для філософсько-освітніх розвідок і окреслюється в них досить широко. Так, в розумінні Д. Зіглера менталітет включає почуття, симпатії та антипатії, образи, уявлення про людину та її місце в світі. М.Барг розуміє ментальність як деяку парадигму духовності та структуроутворюючий елемент системи інтелектуальної, моральної, психологічної орієнтації людини. Б.Гершунський, визначаючи міждисциплінарне понятійне поле, в характеристиці менталітету розглядає його з точки зору психології, соціальної історії, філософії, культурології. За А.Гуревичем – це соціально-психологічні установки, автоматизм і звички свідомості, спосіб сприйняття світу. Для В.Василькової та О.Донченко менталітет – це суспільне явище, що володіє якостями, властивими тій або іншій нації. Російський дослідник М.Шевяков визначає менталітет як найбільш константну глибинну частину соціальної інформації, котра визначається традицією та культурою і трансформується з покоління в покоління.

Отже, науковою спільнотою менталітет розглядається як сукупність повсякденних усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей, як колективно несвідома архетипічна компонента, як корелят свідомого та несвідомого, і як певний сплав ідеологічних настанов, раціональних орієнтацій та невідрефлектованих компонент колективної свідомості. Але, незважаючи на певну змістовну розпливчастість, нестійкість, невизначеність, він має здатність розповсюджуватись на найскладнішу сферу людської життєдіяльності – сферу емоцій та світобачення. У зв'язку з цим за необхідності його можна коректувати.

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є окреслення коректуючої властивості освіти на менталітет соціуму.

Виклад основного матеріалу... Об'єктна сфера, котру віддзеркалює категорія „менталітет”, світоглядний характер цієї категорії, безумовно, дозволяє використати її для визначення змістовних параметрів вищих цінностей і цілей освіти. Сфера освіти повинна виконати роль, за влучним висловом Б.Гершунського, ментальноперетворюючого „агента середовища”, котрий здатний активізувати складний процес управління ментальною енергетикою соціуму.

Визначаючи роль означеної категорії серед освітніх цінностей, слід пам'ятати те, що, по-перше, менталітет формується різними поколіннями людей даного соціуму і „за рахунок природного часового зв'язку, успадкування духовних цінностей поколінь та актуалізації соціальної пам'яті об'єктивно існує у вигляді суб'єктивної реальності” [1, 11-12].

По-друге, евристичні переваги ментальності об'єктивно породжуються економічним, соціальним, політичним, загальнокультурним контекстом. Однак суб'єктивно „заломлюють” різні історичні фактори, які в кінцевому підсумку впливають на перебіг історичного процесу.

По-третє, керуючись у своїй поведінці складовими менталітету, людина відбирає імпульси і враження, що ідуть від зовнішнього світу, і перетворює їх на дані свого внутрішнього досвіду.

По-четверте, слід пам'ятати ще один принциповий момент: менталітет – утворення лише відносно стійке. Воно має тенденцію видозмінюватись під тиском стихійного та організованого, ним можна управляти, а в деяких випадках – маніпулювати. Історія знає багато прикладів насильницького впливу на менталітет, зміни генетичного коду ментальності в інтересах пануючої моноідеології (соціалістичний експеримент, німецький націонал-соціалізм, китайська „культурна революція” тощо).

Вищезначені факти підтверджують думку російського дослідника Б.Гершунського про обоюсторонній зв'язок між менталітетом і освітою. Він пише: „З одного боку, характер навчальної діяльності залежить від ментальних пріоритетів. З другого, і самі ці пріоритети, життєві цінності та ідеали залежать від освітніх потенцій суспільства, його прагнення до відтворення в кожному наступному поколінні власних культурних традицій і моральних підвалин до їх безперервного збагачення і розвитку” [2, 8]. Отож, якщо освіта володіє унікальними властивостями, котрі передбачають наявність власних цінностей та норм, то при здійсненні обоюстороннього зв'язку вона здатна за відповідних умов виконувати домінуючу роль і, таким чином, привести суспільство до кардинальних змін. Це підтверджує сумний досвід Радянського Союзу та України зокрема, де далеко не останню роль в трагічному за своїми наслідками розвитку відіграла заангажована комуністичною ідеологією сфера освіти і виховання. Водночас був сформований надетнічний менталітет натовпу, якому притаманні наступні риси:

- крайня нетерпимість до інших думок та нестандартної поведінки, відсутність альтернативного мислення;
- позбавлення трудової і творчої компонент, заздрість, „комплекс Шарикова”;
- соціальний інфантилізм, небажання і невміння брати на себе відповідальність, нахил до стагнації, до деструктивної поведінки, зневажливість дитинством і старістю.

І навпаки, позитивним може слугувати досвід Данії. В середині XIX століття в країні склалась така критична ситуація, яка поставила під загрозу можливість збереження Данії як самостійної національної держави (вона пригнічувалась Німеччиною на всіх рівнях). Початком відродження країни та її наступного поступального розвитку стало формування національної свідомості через освіту. Таким же шляхом пішла Японія, яка для збереження економічної і політичної незалежності головним ланцюгом державного реформування зробила освіту. Справді, без освіти, де провідною метою є розвиток особистості, унеможлиблюється реформування суспільства. У цьому принциповому питанні загострюється актуальна гуманітарна проблема, пов'язана зі встановленням паритету впливів суспільства на особистість та останньої на суспільство.

До кінця 80-х років пріоритет визнавали за суспільними впливами. Навіть спробу відомого американського етнопсихолога М.Мід обґрунтувати типологію історично змінних стосунків між старшим і молодшим поколінням частина культурологів, психологів соціологів зустріла нищівною критикою. Адже дослідниця показала закономірну появу наприкінці XX століття нового характеру цих стосунків, яким притаманна втрата виняткового впливу традицій та авторитету старших не тільки на спосіб життя, а й на ментальність молоді. М.Мід запропонувала наступну класифікацію культур: постфігуративна, де діти вчаться насамперед у своїх попередників; кофігуративна, тобто діти і дорослі вчаться у однолітків; та префігуративна – дорослі вчаться також і в дітей.

Досить однорідна постфігуративна культура характеризувала примітивне суспільство. В такій культурі, як зазначає дослідниця, „кожна зміна протікає настільки повільно та непомітно,

що дідусі, котрі тримають новонароджених онуків, не уявляють для них ніякого іншого майбутнього, відмінного від власного минулого. Минуле дорослих виявляється майбутнім кожного нового покоління; прожите ними – це схема майбутнього для їхніх дітей”[4, 64].

З часом культура перетворюється, поява нового визнається корисним, розробляються навіть спеціальні норми для впровадження нового, підтримуються різні форми кофігуративного навчання – у однолітків, у колег по навчанню та праці. Більш складна за змістом культура розширює діапазон соціальних ролей. Прискорення розвитку призводить до появи нових технологій, котрі неодноразово змінюються за життя одного покоління, а тенденція вказаних взаємозв'язків поволі стає потребою для старшого покоління вчитись нового, нетривіального в молодих.

Справа в тому, що традиційна система, за термінологією М.Мід, все ще притримується настанов постфігуративної культури, спираючись на принцип однаковості всіх людей і необхідність засвоєння одних знань, умінь, навичок. Переважно лінійний детермінований характер сучасної освіти уніфікує навчально-виховний процес, робить його відірваним від реалій сьогодення, зорієнтованим на дисциплінарне розгалуження, таким, що не задіює ніякі, крім інтелектуального, ресурси еволюції і людини. Навіть реформістська за суттю сучасна національна освіта забезпечує власну систему наперед заданими програмами, схемами, інструкціями, методичними порадами, а отже – заздалегідь запрограмованим спрощенням навчального процесу. Вчителі та вихователі повинні вихолощувати власну ініціативу дитини, її пізнавальний запал, інтереси, систему моральних та духовних цінностей, світоглядні позиції й, натомість, спрямовувати їх так, щоб вони якомога повніше відповідали меті навчально-виховного процесу, певному зразку особистості дитини того або іншого віку. Окреслена ситуація, в свою чергу, може привести до примітивізації навчального матеріалу і залишити почуття глибокого незадоволення у викладача, який усвідомлює здійснювану ним профанацію, та перекручене уявлення про гуманітарне знання як набір простих сентенцій в учня. Як результат – відсутність бажання подальшого самовдосконалення. Це виправдовує себе при набутті не дуже високого рівня навичок, а цього для повноцінної життєвої самореалізації особистості явно недостатньо.

Крім особистісних взаємовпливів, освітня сфера має безпосереднє відношення до формування інтегрально зрозумілого менталітету, який характеризує світоглядні установки, життєві пріоритети та мотиви поведінки малих і великих груп людей, в тому числі і таких глобальних об'єднань як соціум і людство в цілому. Б.Гершунський, звертаючись до цієї функції освіти, слушно зауважує: „Саме в менталітеті синтезуються категорії смислу буття, віри, знання, волі, котрі і визначають реальність повноцінної життєвої самореалізації особистості і наповнюють конкретним змістом існування людини і людських спільнот та їхню взаємодію у просторі і в часі” [2,8].

Висновки... Таким чином, дослідження впливу освіти на менталітет сучасного соціуму наштовхує на наступні висновки, окремі з яких можуть бути орієнтирами подальших наукових розвідок з даної проблеми. По-перше, повноцінна життєва самореалізація особистості можлива за умов, якщо людина глибоко вірить в своє індивідуальне неповторне призначення, бачить у ньому вищий смисл життя і одночасно відчуває себе частинкою природи та людської спільноти.

По-друге, як продукт певної культури з її цінностями, пріоритетами, світосприйняттям, кожна особистість має свою власну ментальну парадигму, крізь призму якої вона сприймає світ. Завдання освіти – „вбудуватись” в мозаїку культурних парадигм, створюючи комунікаційну матрицю в режимі оберненого зв'язку.

По-третє, надзвичайно важливим є усвідомлення того, що сфера освіти відрізняється досить чітко вираженою нормативністю і дозволяє судити про те, чому і як саме формувалась і формується та чи інша ментальність соціуму. Тому саме освіта є тим „агентом середовища”, котрий здатний активізувати, удосконалити складний процес управління індивідуальною та суспільною ментальністю.

По-четверте, за необхідності можливо коректувати і перетворювати життєві орієнтири як на особистісному рівні, так і на рівні соціуму, використовуючи нові філософсько-освітні методології, в яких основною цінністю є творення особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Совершенство, 1998. – 608с.
2. Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования // Педагогика. – 2003. – № 10. – С.4-11.
3. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа „Анналов”. – М.: Индрика, 1993. – 338с.
4. Мид М. Культура и мир детства. – М., Наука, 1998. – 432с.

Анотація

Н.С.Савчук

Менталитет в системі цінностей і цілей освіти

В статті показана взаємозв'язок менталітету і освіти, спроможною виконувати домінуючу роль в процесі становлення суспільства. Залишаючись найбільш подвижною частиною культури, освіта закладає основи майбутніх змін в суспільстві. Саме освіта повинна стати „агентом середовища”, спроможною керувати індивідуальною і суспільною ментальністю.

Ключові слова: менталітет, ментальність, постфігуративна культура, „агент середовища”.

Summary

N. S. Savchuk

Mentality in the system of values and aims of education

In the article the mutual connection between mentality and education is defined, which is able, having unique properties and at definite conditions fulfil the dominant role and in such a way bring the society to radical changes. Education as the most moving part of culture gives ground to future changes in the society and predetermines its development. It is education itself which must become “the agent of environment”, which is able to manage individual and social mentality.

Key words: mentality, post figurative culture, “agent of the environment”.

Дата надходження статті до редакції

„22” лютого 2007р.

УДК 371.13 (045)

В.А.СЕМІЧЕНКО,

доктор психологічних наук, професор
(м.Київ)

ПРОБЛЕМИ І ПРІОРИТЕТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

В даній статті розглянуто концептуальні основи професійної підготовки, етапи проектування її змісту, роль діяльнісного та особистісного підходів у професійній підготовці студентів, значення професіограми у проектуванні змісту професійної підготовки та переведення компонентів професіограми у модель спеціаліста.

Ключові слова: професійна підготовка, діяльнісний та особистісний підходи, професіограма, модель спеціаліста.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Особливу складність для організації процесу професійної підготовки має визначення її пріоритетів, – провідної мети навчання і професійної підготовки. Відомо, що мета навчання є базовою складовою будь-якої навчальної системи. Саме вона розкриває проміжні і кінцеві результати функціонування, задає напрям та інтегрує діяльність окремих структурних ланок цієї системи, конкретних виконавців. Тому необхідно не лише декларувати, що сучасна система професійної підготовки зорієнтована на загальнолюдські, національні цінності, на особистість кожного окремого студента. На практиці цей „благий намір” найчастіше залишається нереалізованим. Ефективність навчання і досі вимірюється оцінками за теоретичні знання, у вузах зруйнована послідовна система виховання, відповідальність за особистісний розвиток майбутнього спеціаліста або перекладена на самих студентів, або повністю ігнорується. Не визначені головні критерії професійної придатності на особистісному рівні, дипломи видаються особам, що за своїми моральними якостями не мають права виконувати функції управління виробничими колективами, виховання тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблемою професійної підготовки студентів займалися І.С.Гичан, М.І.Дьяченко, Л.О.Кандибович, Є.С.Смірнова, Г.П.Давидов, Н.Ф.Тализіна, Н.Г.Печеню, Л.Б.Хіхловський та ін.

Формулювання цілей статті... Метою статті є з'ясування суті професійної підготовки, розкриття проблем і перспектив професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу... В методологічному плані важливо, щоб у процесі професійної підготовки була чітко визначена ієрархія цінностей, які відображають структуру кінцевої мети і статусні відносини внутрівузівського життя.

Якщо виходити з того, що головною цінністю держави проголошена особистість, то співвідношення цих цінностей повинно мати такий вигляд:

І. Пріоритетна: розвиток особистості, пошук індивідумом свого місця в житті, в соціальній та професійно-рольовій структурі суспільства. Вуз повинен створювати умови для актуалізації і підвищення індивідуального потенціалу кожного студента, надання йому допомоги в соціалізації, прилученні до загальнолюдських, національних цінностей, в оволодінні